

SOCIOLOGIA ESENȚIALISTĂ. UN INOVATOR AL SOCIOLOGIEI : ION UNGUREANU

1. Ce este sociologia esențialistă?

Ultima carte a lui Ion Ungureanu (din nefericire chiar ultima căci viața acestui om al „științei eroice” s-a stins lăsînd pe urmele lui un gol pe care numai durerea singură nu-l va istovi niciodată), *Paradigmele cunoașterii societății*, este o apariție dintr-un lanț de cărți care ilustrează un destin științific. Căci Ion Ungureanu s-a făcut pe sine scriîndu-și cărțile și reușînd astfel să preschimbe toate destinațiile cu care va fi fost ademenit de „violențele rațiunii” într-o unică destinație pe care și-a fixat-o singur.

Făurindu-se prin cărțile sale și prin apostolatul didactic al științei pe care-a slujit-o, Ion Ungureanu s-a dovedit a fi avut un destin. Un destin tragic, e drept, dar nu mai puțin un destin. Ultima carte încunează o serie, dar se și smulge din serie, iese din serie cu ea cu tot înălțîndu-se la nivelul unei performanțe neobișnuite.

Îmi propun aici, omagiîndu-i personalitatea, să tălmăcesc doar unul dintre înțelesurile inovatoare ale acestei cărți. Concepută spre a furniza o pîrghie pentru saltul peste abisul care desparte teoria de nivelul empiric al cercetării, cartea pare a fi o contribuție epistemologică. Pe de altă parte, Ion Ungureanu inventariază aici ansamblul paradigmelor sociologice, ca tot atîtea „legi sociologice” de care trebuie să ținem seama în cercetarea sociologică. În acest context el ne previne asupra distincției dintre lege sociologică și legitate socială — pe a căror confuzie se întemeiază toate utilizările dogmatice ale teoriilor sociologice (ilustrate, la vîrf, cu utilizarea marxismului în cadrul comunismului răsăritean). În al treilea rînd, Ion Ungureanu, ne previne că sociologia nu este o știință monoparadigmatică, ci multiparadigmatică astfel încît, numai pentru analiza structuralității societății, de exemplu, el identifică 18 paradigme, toate avînd rangul lor de validitate. Asistăm astfel la o deplasare de înțelesuri pentru ceea ce este sociologia ca știință și cum trebuie utilizată în cercetarea empirică. Ca *sistem de gîndire* specifică, sociologia dobîndește înțelesul unui sistem sociologic esențialist, construit adică spre a sluji ca *bază* pentru interpretările și explicațiile societății ce urmează a fi construite. Sistemele societății, societățile concrete, deci, nu trebuie confundate cu *sistemele sociologice*. Sistemul sociologic este ansamblul legilor sociologice care pot fi utilizate pentru derivarea — prin cercetare, interpretare și explicare — legităților sociale ale sistemelor sociale concret-istorice (societățile concrete, actuale). Sistemul sociologic, oricare ar fi el, nu trebuie utilizat ca și cum ar fi modelul explicativ al societății concrete, într-un spațiu dat și la un timp anumit. Sociologia

deci este o știință care se zidește la două etaje. Ultimul corespunde sociologiei esențialiste (ansamblul paradigmelor cunoașterii societății), iar celălalt corespunde unei „teorii regionale” în care putem regăsi explicațiile și interpretările date societății concrete, *actuale* (istorice și regionale, deci, specifice sau particulare). Există, așadar, o anumită distanță între *sistemul de sociologie* (ca cel weberian, marxist, parsonsian, paretian, durkheimist, etc.) și *sistemul societății*. Pe confuzia acestora, cum o să arătăm mai jos, s-a bazat dogmatismul. Marea contribuție a lui Ion Ungureanu este aceea de a fi operat o distincție atât de elementară și atât de universal încăleată. Actul său este unul de mare curaj și se încadrează în familia de acte ale inovatorilor. Cel puțin pentru sociologia românească, o asemenea confuzie n-ar mai trebui să se petreacă după scrierea acestei cărți. Nimeni n-ar mai trebui să creadă că modelul de clasă marxist, de pildă, ca *sistem sociologic*, este tot una cu societatea concret-istorică ea însăși. Ar trebui, mai întâi, să verificăm dacă modelul real al puterii nu stă mai aproape de sistemul paretian al circulației elitelor, de pildă și nu de cel de clasă al lui Marx, astfel încât a identifica societatea cu un sistem sociologic dat ar însemna a falsifica însăși cunoașterea ei (deci a ne îndepărta de scopul acestei științe). Sistemul sociologic ne oferă cel mult modelul unei *societăți-tip* sau *standard*, care nu se regăsește, ca atare, nicăieri. El este deci o paradigmă, *un model de interpretare și de explicație*, nu realitatea însăși gata explicată.

Distincția dintre *societatea-tip* sau *standard* și *societățile istorice concrete* sau *regionale* este poate cea mai însemnată contribuție metodologică a lui Ion Ungureanu cu nebanuite consecințe pentru istoria sociologiei. Acestei distincții îi corespunde alta, încă mai profundă între *socialitate* (calitatea sistemelor umane de a fi *sociale*, în genere, deci o *calitate ontologică*) și *sociabilitate* (cantitatea sau variația socialității în timp și în spațiu). La rîndul lor teoriile se disting între ele, ca teorii generale sau generice (ceea ce s-ar numi „Sociologie generală” sau „Teoria Societății”) și ca teorii regionale sau istorice.

Pentru a-și duce la îndeplinire aceste descoperiri, Ion Ungureanu preia ideea *kuhniană* a „paradigmelor” științei sau științifice, utilizînd-o în conformitate cu propria sa idee. Lectura teoriilor, spune el, este fatalmente una de *istorie a ideilor*, dar *metoda* lecturii nu este *istorică* ci *paradigmatică*, ceea ce înseamnă că există ceva trans-istoric în istoria sociologiei. Ce anume? În primul rînd *o strategie mentală de lectură a societății*. Și, în al doilea rînd, un tip generic de socialitate (inter-existența umană). Acestea trebuie recuperate în actul reconstrucției teoretice: **a.** prin decuparea *legilor sociologice* și **b.** prin utilizarea lor ca *îndrumător* (organon) de *lectură* și de *rezolvare* a problemelor sociale, pe care le ridică o epocă și o arie dată și nicidecum ca legități sociale efective.

Ansamblul unor astfel de probleme compun ceea ce Ion Ungureanu numește „problemele constitutive” ale sociologiei. Dacă lectura acestor probleme se face în raport cu modelul societății-tip, atunci rezultatul va fi o „sociologie generală” utilizabilă numai ca *organon de gîndire* — și nicidecum ca sistem explicativ al unei societăți concrete, inconfundabile. Acest organon reprezintă baza unică a unui *manual* de sociologie. Dacă dimpotrivă lectura se face în raport cu modelul (cerințele și problemele)

societății istorice, concrete, atunci se poate obține o *teorie regională*, adică o teorie istorică și deci o *explicație sociologică*. Prima lectură ne oferă un *model de gândire*, a doua, ne oferă un *model explicativ*.

Un manual de sociologie nu se poate construi, deci, decât dacă o comunitate disciplinară și-a construit propria-i paradigmă în „dialog” cu toate celelalte paradigme. Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti, bunăoară, prin modelul paradigmatic al școlii („teoria” cadrelor și manifestărilor sociale), a oferit baza epistemologică a construcției manualelor de sociologie din perioada interbelică. Inexistența unei asemenea paradigme astăzi explică dificultatea construcției unui manual de liceu. În ultima carte a lui Ion Ungureanu a fost conceput un sistem de sociologie generală construit după modelul *sociologiei esențialiste* sau multiparadigmaticice. Această sociologie este concepută mai degrabă ca o *strategie mentală de lectură a societății* sau, altfel spus, ca un *sistem de gândire* (legică) a societății în genere și nu ca un sistem de explicații ale unei societăți concrete. Acesta cuprinde totalitatea paradigmatelor sociologice ale „naturii” socialului, ale structurii (stăcii) și ale dinamicii societății, etc. Un atare sistem reprezintă deci un cadru de sistematizare a *legilor sociologice* și nicidecum un sistem explicativ al unei societăți concrete (date). Abia pe baza unui sistem sociologic se poate obține un sistem explicativ dat.

Legile sociologice, spre deosebire de legile sociale (reperabile la nivelul explicației societăților *istorice*, concrete), capătă deci forma paradigmatelor și funcționează ca modele de gândire și de analiză sociologică a legităților sociale reale. Paradigma comteană a celor trei stări evoluționare bunăoară, este un exemplu de lege sociologică privitoare la evoluția societății, dar nu poate fi confundată cu o lege socială universală, așa cum se deduce din statutul pe care i l-a conferit Comte.

Paradigma sociologică permite autonomia gândirii în raport cu realul anulând totodată beția dogmatică (liberul arbitru) a intelectului. Paradigma reprezintă deci cadrul și forma de manifestare a egoului transcendent, singura forță capabilă să ne apere de ravagiile eului dogmatic și totodată singura bază epistemologică a utilizărilor concret-empirice ale „teoriei”. Este de observat, așadar, că o *gândire sociologică* nu este și o *explicație sociologică* (pe cînd inversa e adevărată). Acest lucru trebuie înțeles nu numai pe linia distincției dintre lectura interpretativă — comprehensiune — și cea cauzală — explicație — ci și în raport cu distincția dintre *utilizarea abstractă*, pur ideologică a teoriei (intelectul dogmatic) și *utilizarea istorică și concretă* a teoriei (intelectul dialectic). Pe confuzia celor două niveluri (gîndirea sociologică și explicația sociologică) se bazează orice dogmatism, de la cel ideologic la cel teoretic sau ideocratic.

Cum se pune, din acest punct de vedere, problema raportului dintre general și particular în mișcarea cunoașterii sociologice? Este clar, de pildă, că teoriile generice par teorii generale și cele regionale par a fi doar teorii particulare. Lucrul acesta e valabil numai în raport cu criteriul societății-tip, care, ca atare, nu există nicăieri. Ea este relativ mai bine aproximată de către societățile canonice, acelea care dau *tonul istoriei* la un moment dat. În rest, însă, pentru a deveni o *explicație sociologică* teoria-tip (care este doar un model de gândire) trebuie să se transforme în te-

orie regională; altminteri spus, modelul de *gîndire* trebuie să fie folosit pentru construcția unui model explicativ și comprehensiv. Această *tre-cere* a unui model de gîndire într-un sistem explicativ presupune intervenția unor *factori personali și generali* și a unor *procese culturale și psihologice*. Problema a fost abordată de Ion Ungureanu în *Idealuri sociale și realități naționale*. Factorii personali, care fac posibilă această *transformare* teoretică sînt: **a.** imaginația sociologică; **b.** ascetismul teoretic (refuzul „libertăților” și „evadărilor” în plăceri și în prestigiu). Factorii generali ai unui model de gîndire în sistem de explicație sînt: **a.** caracterul reciproc deschis al raționalității istorice și al raționalității substanțiale (cele două trebuie să se admită reciproc); **b.** existența unor instituții-cadru care să ofere resurse și protecție „savantului” (instituțiile științei sociologice în acest caz: cercetare, învățămînt, bibliotecă, manuale, antologii, dicționare etc.). Procesele culturale implicate în transformarea unei teorii generale în teorie regională sînt: **a.** solidaritatea axiologică a generației și a grupului intelectual cu *idealurile* naționale ale societății în cauză; **b.** constituirea unor grupuri culturale, a unor școli ale științei sociologice naționale, capabile să întrețină atenția publică asupra *problemelor* critice ale societății în cauză. Procesele psihologice implicate în transformarea unei teorii generale în teoria regională sînt: **a.** iubirea neamului din care faci parte; **b.** resuscitarea *figurilor* exemplare care-au ilustrat știința eroică a neamului respectiv; **c.** autocentrarea axiologică în procesele recepției culturale; **d.** identificarea altruistă cu drama și suferințele ființei colective (în toate expresiile ei).

Spre deosebire de concepțiile pozitivistice care confundă modelul de gîndire cu modelul explicativ și transferul intelectual al unei teorii cu reconstrucția teoretică, sociologia esențialistă, în viziunea lui Ion Ungureanu, ne previne asupra proceselor complexe, psihologice, sociale, culturale, naționale, etc., implicate în trecerea de la un model de gîndire la un sistem de explicație și deci în procesele de reconstrucție teoretică. Acestea nu sînt, nici pe departe, procese pur logice. Consecința pragmatică a contribuției lui Ion Ungureanu este singura care îngăduie înstituirea unui model democratic în relațiile internaționale ale științei prevenind astfel periferizarea sociologiei românești și împiedicînd instalarea stilului suburbial în relațiile noastre cu lumea sociologică a metropolei.

Operînd distincția dintre societatea-tip și societatea istorică, respectiv între teorie generică și teorie regională și clarificînd factorii și procesele cerute pentru a trece de la un nivel la altul Ion Ungureanu a demistificat procedeul sociologiei campradoare și sistemul *gate-keepers*-ilor sociologici care s-au constituit în relațiile noastre cu sociologia metropolitană din decembrie 1989 încoace.

Ideea că nu există nici o distincție între sociologia generică și cea regională și deci între gîndirea sociologică și explicația sociologică stă la baza apariției *sociologului globe-trotter*, a celui care crede că este suficient să schimbi *schemele sociologice* în cadrul acestui *nomadism sociologic*. S-a constituit repede (procesul începuse încă de la începutul deceniului 9) un grup de globe-trotteri sociologici, care au început a cutreiera metropolele în cadrul unui adevărat *nomadism sociologic* pe cît de snob pe atît de dăunător. Înlăuntrul acestui nomadism apare o specie nouă de ideocrați și se întrunește sursa unei nou dogmatism. Acest împrumut de

scheme, utilizate prin transfer logico-lingvistic de la o societate la alta și furnizate ca *rețete explicative* și *pragmatice* este o nouă formă a „inculturii savante” care nu slujește la nimic altceva decât spre a legitima o nouă categorie de *globe-trotters*, de vagabonzi cu diplome, plini de ifose și otrăvită de dispreț față de localnicul pe care-l văd barbar și vor să-l „civilizeze” cu scheme fără vlagă și cu „profeții” tîmpe. Împotriva acestora stă pavăză această mare carte a lui Ion Ungureanu. Ea ne redă demnitatea și curajul de a lupta pentru drama neamurilor din periferia marilor metropole căci ne previne că drumul spre marea știință este această luptă, asumarea „infernului social”, nu utilizarea mecanică, prin imitație, oligofrenă, a schemelor izvodite în aceste metropole. Înțelegeam astfel că marea știință despre om apare numai acolo unde cercetătorul își asumă teribila dramă a societății sale și a neamului său. Cînd această știință nu apare, vina este nu a poporului, cum ne spun cei ce fac din disprețul față de localnic normă a distincției culturale, ci a celor chemați s-o facă transfigurînd marea suferință în act biruitor de cunoaștere. Acela ce ocolește ocazia suferinței pentru drama societății din care se trage, acela n-are niciodată acces la marea cunoaștere, la nici o cunoaștere. Acela va fi un biet neguțător de cuvinte, purtînd cafele la marele și adevăratul „banchet” al biruitorilor cunoașterii.

Ion Ungureanu a fost și rămîne un asemenea mare biruitor al cunoașterii sociale și umane. El a fost un om eroic și este o personalitate exemplară.

2. Puterea schemei și dezastrul omului european

Prin contribuția sa pe linia sociologiei esențialiste, Ion Ungureanu se întîlnește cu ideile perioadei interbelice. Critica lui M. Eliade făcută unei mentalități care confundă, pînă la identificare, schema din mîinte cu structurile realului, ca și critica cioraniană a aceluși exces de conștiință, generatoare de nevroze și rupturi față de real, ca să-i pomenim doar pe doi dintre marii oameni ai acelei perioade, sînt o remarcabilă ilustrare a ideii pe care-o dezbate cartea lui Ungureanu.

Considerațiile lui Eliade despre marxism, masonerie și freud-ism sînt decisive pentru a caracteriza cei trei „prescriptori” grefați în „creierul” european de către acel malefic și invizibil „chirurg” izvodit de civilizația europeană în cuprinsul unui proces care începe cu secolul acelor „*luminati*”, primii purtători de „grefe” prescriptoare din istoria omului european modern. Cu Descartes, cum observă Părintele Galeriu, îndoiala este încă o trăsătură a *gîndirii* astfel încît pretenția de a întemeia ceva pe *actul eugetării* este încă normală, și deci creștină. Cu pretenția de a întemeia lumea toată pe *certitudinile* gîndirii, adică pe suficiența *motorului logic* și deci pe *abstractum*-ul lui, se ivește pe lume Prescriptorul și marele Paranoic.

„... E uimitor cît de mulți intelectuali judecă lumea, spiritul și istoria cu o asemenea mentalitate francmasonică, pe care aș putea-o rezuma astfel: fel simplist de a vedea lucrurile, criterii abstracte în judecarea istoriei. Un marxist, de pildă, exemplifică de minune mentalitatea aceasta francmasonică. Pentru un marxist, toate lucrurile sînt clare, toată istoria e un joc de forțe economice, rigide, simpliste pînă la

absurd, abstracte pînă la confuzie. Cu un marxist nu poți discuta. Cu nici un intelectual de formație „francmasonică” nu poți discuta. În cazul lui e prea multă „lumină”, sînt prea multe „certitudini”... , problemele se rezolvă toate în aceeași ecuație, necunoscutele sînt, toate, de același grad, pe același plan (...). Un marxist este un om cu o mie de certitudini și care acceptă un singur miracol: opera lui Karl Marx. Pentru el istoria se rezolvă în cîteva formule simple, care explică tot, satisfac orice curiozitate, preîntîmpină orice controversă. Iraționalul, imprevizibilul, ireductibilul, — toate acele forțe obscure și peste putință de anticipat, care fac ca istoria unei țări să se deosebească net de istoria altei țări — pentru un fericit marxist cu mentalitate francmasonică nu există. (...). Un spirit francmason judecă lumea și istoria în chip abstract (adică fără atingere cu realitățile, fără experiența timpului, fără priză asupra prezentului). (...). Ați observat cît de „abstract” și de grosolan judecă un mason — sau, un marxist, unul cu mentalitate masonică — istoria, lumea, viața. Nu există *concret* pentru ei; nu există fapte, pur și simplu fapte, adică evenimente imprevizibile, ireductibile, iraționale. Ei posedă o *schemă simplistă* — adică semidoctă, pseudorațională, lipsită de pătrunderea filosofică și, în același timp, lipsită de intuiție directă a faptelor, a realităților — și *cu această schemă rezolvă totul*” (p. 120—121).

M. Eliade a reperat această realitate a „prescriptorului” și toată primejdia ei. În aceeași generație, asistentul lui Blaga, B. Zevedei, teoretiza psihologia acestui compulsor interior, pe care l-am numit prescriptor. De data aceasta sub teoria generalității istorice aplicată la cazul Marx însuși. L. Mumford sesiza și el fenomenul, în alt context, pe cazul lui Șigalov, personajul dostoievskian. Iată încă că, în anii '60, Occidentul ridică această mentalitate și filosofia prescriptorului la rang de filosofie salvatoare. Sartre prezenta marxismul drept singura salvare a culturii umane, orizontul luminos al tuturor culturilor din lume. Al tuturor! Omul-prescriptor ajunsese la pupitrul metafizicii Occidentului. Rezultatul: filosofia și spiritul metafizic decedează în tot Occidentul. Moartea metafizicii, decesul omului metafizic, reprezintă primul rezultat catastrofic al biruinței prescriptorului marxist și psihanalitic în Occident. În vreme ce o cultură ca cea românească își secretase „anticorpi” de protecție, cea occidentală era devastată de cele trei curente de înaintare a Prescriptorului: Pozitivismul, Marxismul, Psihanaliza. Iată ce scrie Eliade despre psihanaliza lui Freud: „Freud și psihanaliza alcatuiesc încă un admirabil exemplu de ceea ce numesc mentalitate francmasonică. Freud *laicizează* Absolutul, adică pune la îndemîna oricui o cheie unică prin care, crede el, se explică *toate cele sufletești*. De unde înainte înțelegerea Absolutului (adică a sensului existenței, a sufletului, a realităților suprafirești) presupunea *efort, asceză, inteligență* — deci inegalitate — psihanaliza oferă tuturor această înțelegere în schimbul a trei sau patru cărți, accesibile *oricui*, costînd aproximativ 1 000 lei. Freud este un grav exemplu de trădare a spiritualității iudaice — adică de monovalență transferată și de laicizare a Absolutului. De altfel, ar fi interesant de studiat apariția elementului *dramatic* în spiritualitatea iudaică (unde n-a existat niciodată, unde liturghia era singurul dinamism acceptat în experiența spiritului) — care, după părerea noastră, coincide cu această laicizare a absolutului” (p. 121—122).

Prescriptorul deci este larg acceptat de mase — el este, din acest punct de vedere, cel mai important instrument de masificare interioară — pentru că este extrem de *comod*, el scutește de efort, de inteligență, de asceză, de suferința cunoașterii, de marea dramă a inițierii. Prescriptorul poate fi ușor trecut de la o minte la alta și astfel egalizează și mediocrizează inteligența. Toți pot accede la schemă prin actul informării, prin schema mimetismului intelectual, prin memoria schemei și deci prin aderarea la legea schemei. Legea sociologică a Prescriptorului este difuzia masificatoare, un fel de sociologie masivă, o imitație masificatoare. Inegalitatea inteligenței, a suferinței, a trăirii este anihilată. Prescriptorul omogenizează pentru că diminuează pînă la anihilare puterea sufletească.

„Nu mai e nevoie de efort, de inegalitate, de inteligență deci — căci schema e la îndemîna oricui. Învată un simbol în plus și ai înțeles Evul Mediu. Citești un volum din *Capitalul* lui Marx și ai înțeles feudalismul. (...). Citești un al doilea volum din *Capitalul* — și înțelegi Revoluția Franceză. Poate că cele ce scriu aici par vorbe glumețe. Și n-aș vrea să pară așa. Lucrurile sînt prea serioase și prea triste. Nu știu ce e aceea societate sau lojă masonică, dar mi se pare că spiritul masoneriei — simplism, anti-istorie, abstracțiune versus grosolanie — a pătruns și a răscolit întreaga mentalitate europeană. Sînt clase întregi de oameni atît de siguri că posedă cheia universului, *clavis absconditorum*, încît nici nu mai poți sta de vorbă cu ei. Și observați că această certitudine nu se referă la *principii*, la esența lucrurilor, la un domeniu propriu filosofiei sau religiei — ci se referă la un domeniu de realități fenomenologice. în veșnică prefacere, în evanscență devenire : viața, istoria, omul de toate zilele și omul faptelor mari” (p. 122).

M. Eliade asimilează prescriptorul mentalității masonice. Aceasta l-a aproximat în gradul cel mai înalt. În realitate trăsăturile acestei mentalități sînt trăsăturile generice ale *Prescriptorului* — predispoziția de a judeca lumea printr-un eveniment unic, ireversibil, refuzul subtilității, al disocierii planurilor, monovalența ca substitut al coerenței, simplismul judecării, caracterul compulsiv al judecării, natura ei abstractă și grosolană, antiistorismul, absența simțului concretului, al omeniei, al intuiției de toate zilele etc. Puterea compulsivă a schemei contra dinamicii realului și a Lumii, logicismul contra „economiei” spiritului (har, minuire, destin, istorie, suferință etc.), grosolanul abstracției contra subtilității, secretomania universală contra smereniei actului de participare la marea taină a Universului prin cunoaștere, monovalența contra coerență, etc. toate acestea arată tipul și direcția degradării provocate de Prescriptor în spirit (mintea și sufletul omului). Cartea lui Ion Ungureanu este un îndreptar care ne fereste de primejdia prescriptorului, de gnoseologia agresivă, de această furoare, nouă formă de sălbăcie a intelectului, o adevărată „paranoia vandalică” generată de credința oarbă în puterea dogmei intelectuale. Cu această carte, Ion Ungureanu se află situat printre marile spirite meditative ale Europei cu privire la șansa și primejdia supremației științelor în cultura și civilizația omului modern.